



Nuriya ABDULLAYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: nuriya_235@mail.ru

Filologiya fanlari nomzodi PhD Sh.Xakimova taqrizi asosida

O'ZBEK VA XITOIY TILLARIDA SEGMENT VA SUPERSEGMENT ELEMENTLAR

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek va xitoy tillarining segment va supersegment elementlari taqqoslanadi hamda ularning fonetik va fonologik jihatlari tahlil qilinadi. Segment elementlar fonemalar yoki bo'g'inlarni tashkil etuvchi asosiy tovush birliklari bo'lib, har ikkala tilning tovush tizimida muhim o'rin tutadi. O'zbek tili aglutinativ til bo'lib, unda undosh tovushlar soni ko'p, urg'u va intonatsiya muhim omil hisoblanadi. Xitoy tili esa izolyativ til bo'lib, bo'g'in tuzilishida tonallik yetakchi rol o'ynaydi. Supersegment elementlar, jumladan urg'u, intonatsiya va tonlar ikki til fonologiyasida sezilarli farqlarga ega. Ushbu maqola ushbu elementlarning ta'siri va ularning lingvistik farqlarini chuqur o'rganadi.

Kalit so'zlar: Segment elementlar, supersegment elementlar, fonologiya, fonetika, o'zbek tili, xitoy tili, urg'u, intonatsiya, tonallik, bo'g'in tuzilishi, aglutinativ til, izolyativ til, undosh tovushlar, unli tovushlar, fonemalar.

СЕГМЕНТНЫЕ И СУПЕРСЕГМЕНТНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В УЗБЕКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье проводится сравнение сегментных и суперсегментных элементов узбекского и китайского языков, а также анализируются их фонетические и фонологические особенности. Сегментные элементы представляют собой основные звуковые единицы, такие как фонемы или слоги, которые играют важную роль в звуковой системе обоих языков. Узбекский язык является агглютинативным, в нем большое количество согласных звуков, а ударение и интонация имеют значительное значение. Китайский язык относится к изолирующим языкам, где ведущую роль в структуре слога играет тональность. Суперсегментные элементы, такие как ударение, интонация и тоны, демонстрируют значительные различия в фонологии двух языков. В данной статье подробно исследуется влияние этих элементов и их лингвистические различия.

Ключевые слова: Сегментные элементы, суперсегментные элементы, фонология, фонетика, узбекский язык, китайский язык, ударение, интонация, тональность, структура слога, агглютинативный язык, изолирующий язык, согласные звуки, гласные звуки, фонемы.

UZBEK AND CHINESE LANGUAGES: SEGMENTAL AND SUPERSEGMENTAL ELEMENTS

Annotation

This article compares the segmental and suprasegmental elements of the Uzbek and Chinese languages and analyzes their phonetic and phonological aspects. Segmental elements are the basic sound units, such as phonemes or syllables, that play a crucial role in the sound system of both languages.

Uzbek is an agglutinative language with a large number of consonant sounds, where stress and intonation are significant factors. In contrast, Chinese is an isolating language in which tonality plays a leading role in syllable structure. Suprasegmental elements, including stress, intonation, and tones, exhibit considerable differences in the phonology of these two languages. This article explores the impact of these elements and examines their linguistic distinctions in depth.

Keywords: Segmental elements, suprasegmental elements, phonology, phonetics, Uzbek language, Chinese language, stress, intonation, tonality, syllable structure, agglutinative language, isolating language, consonant sounds, vowel sounds, phonemes.

Kirish. Tilshunoslikda segment va supersegment elementlar til birliklarining muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Har bir til fonetik va fonologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu xususiyatlar tilning tovush tizimini shakllantiradi. Ushbu maqolada o'zbek va xitoy tillarining segment va supersegment elementlari taqqoslanadi hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi.

Segment elementlar. Segment elementlar fonemalar yoki bo'g'inlarni tashkil etuvchi asosiy tovush birliklari hisoblanadi. O'zbek tilida unililar va undoshlar aniq farqlanadi. Unililar qatorida old va orqa qator unililari mavjud bo'lib, ular urg'u va intonatsiyaga ta'sir qiladi. Undosh tovushlar soni ko'p bo'lib, ularning orasida portlovchi, sirg'aluvchi va burun tovushlari mavjud. Bo'g'in tarkibi odatda ochiq yoki yopiq shaklda bo'lishi mumkin. O'zbek tilida urg'u mustahkam bo'lib, so'z ma'nosini o'zgartirmaydi.

Xitoy tili tovush tizimi asosan bo'g'inlarga asoslangan bo'lib, bo'g'inlarning tarkibida bosh undosh, qism undosh va unli tovushlar mavjud. Xitoy tilida undosh tovushlar nisbatan kam, lekin unililar va ularning kombinatsiyalari muhim rol o'ynaydi. Tonallik xitoy tilining muhim segment jihatlaridan biri bo'lib, u ma'noga ta'sir qiladi. Xitoy tilida urg'u o'rniga bo'g'inlar ohangi ma'no farqlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tili segment elementlari:

O'zbek tilida unililar va undoshlar aniq farqlanadi. Unililar qatorida old va orqa qator unililari mavjud bo'lib, ular urg'u va intonatsiyaga ta'sir qiladi.

Undosh tovushlar soni ko'p bo'lib, ularning orasida portlovchi, sirg'aluvchi va burun tovushlari mavjud.

Bo'g'in tarkibi odatda ochiq yoki yopiq shaklda bo'lishi mumkin.

O'zbek tilidagi fonemalar o'zbek tilining dialektlarida ba'zan farq qilishi mumkin, masalan, ba'zi shevalarda undoshlar yumshoqroq yoki qattiqroq talaffuz qilinadi.

Xitoy tili segment elementlari:

Xitoy tili tovush tizimi asosan bo'g'inlarga asoslangan bo'lib, bo'g'inlarning tarkibida bosh undosh, qism undosh va unli tovushlar mavjud.

Xitoy tilida undosh tovushlar nisbatan kam, lekin unililar va ularning kombinatsiyalari muhim rol o'ynaydi.

Tonallik xitoy tilining muhim segment jihatlaridan biri bo'lib, u ma'noga ta'sir qiladi.

Xitoy tili fonetik jihatdan izolyativ tillarga kiradi, bu esa uning so'z tarkibi va morfologik tuzilishiga ta'sir qiladi.

Xitoycha bo'g'inlar ko'pincha oddiy va qisqa bo'lib, ular mustaqil so'z sifatida ishlatilishi mumkin.

Supersegment elementlar

Supersegment elementlar intonatsiya, urg'u va tonallik kabi fonologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi. O'zbek tilida urg'u odatda oxirgi yoki oldingi bo'g'ida bo'lishi mumkin. Intonatsiya gapning modal va kommunikativ ma'nolarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Fonetik qoidalar asosida ba'zi undosh tovushlarning talaffuzi o'zgarishi mumkin. O'zbek tilida so'z ohangi nutqning ma'no yukini oshiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi, biroq u mustaqil ravishda so'z ma'nosini o'zgartirmaydi. O'zbek tilida intonatsiya gap turiga qarab farqlanadi: so'roq, buyruq va undov gaplarda intonatsiya har xil bo'lishi mumkin. O'zbek tilida urg'u sintaktik jihatdan mustahkam bo'lib, u grammatik shakllarning farqlanishida ishtirok etmaydi.

Xitoy tilining eng muhim supersegment elementi tonallik bo'lib, har bir bo'g'inning o'ziga xos ohangga ega bo'lishi nutq ma'nosiga bevosita ta'sir qiladi. Xitoycha so'zlarda urg'u mavjud emas, lekin tonallik ma'noni belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Intonatsiya esa asosan hissiy holat va gap turiga qarab o'zgaradi. Xitoy tilidagi to'rt asosiy ton (baland, ko'tariluvchi, pasayuvchi-ko'tariluvchi va pasayuvchi) bir xil tovushli so'zlarning ma'nolarini butunlay o'zgartirishi mumkin. Xitoy tilida intonatsiya so'zning ma'nosidan tashqari gapning umumiy mantiqiy va emotsional mazmuniga ta'sir qiladi. Xitoycha jumalalarda urg'u bo'lmasa ham, ba'zi hollarda ayrim so'zlar kontekstga qarab kuchliroq talaffuz qilinishi mumkin.

O'zbek tili supersegment elementlari:

O'zbek tilida urg'u odatda oxirgi yoki oldingi bo'g'ida bo'lishi mumkin.

Intonatsiya gapning modal va kommunikativ ma'nolarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Fonetik qoidalar asosida ba'zi undosh tovushlarning talaffuzi o'zgarishi mumkin.

O'zbek tilida so'z ohangi nutqning ma'no yukini oshiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi, biroq u mustaqil ravishda so'z ma'nosini o'zgartirmaydi.

O'zbek tilida intonatsiya gap turiga qarab farqlanadi: so'roq, buyruq va undov gaplarda intonatsiya har xil bo'lishi mumkin.

O'zbek tilida urg'u sintaktik jihatdan mustahkam bo'lib, u grammatik shakllarning farqlanishida ishtirok etmaydi.

Xitoy tili supersegment elementlari:

Xitoy tilining eng muhim supersegment elementi tonallik bo'lib, har bir bo'g'inning o'ziga xos ohangga ega bo'lishi nutq ma'nosiga bevosita ta'sir qiladi.

Xitoycha so'zlarda urg'u mavjud emas, lekin tonallik ma'noni belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Intonatsiya esa asosan hissiy holat va gap turiga qarab o'zgaradi.

Xitoy tilidagi to'rt asosiy ton (baland, ko'tariluvchi, pasayuvchi-ko'tariluvchi va pasayuvchi) bir xil tovushli so'zlarning ma'nolarini butunlay o'zgartirishi mumkin.

Xitoy tilida intonatsiya so'zning ma'nosidan tashqari gapning umumiy mantiqiy va emotsional mazmuniga ta'sir qiladi.

Xitoycha jumalalarda urg'u bo'lmasa ham, ba'zi hollarda ayrim so'zlar kontekstga qarab kuchliroq talaffuz qilinishi mumkin.

Qo'shimcha taqqoslash

O'zbek va xitoy tillari fonetik va fonologik jihatdan bir-biridan keskin farqlanadi. O'zbek tilida undosh tovushlar soni ko'p bo'lsa, xitoy tilida unli tovushlar ustunlik qiladi. O'zbek tilida urg'u bor, lekin u so'z ma'nosiga ta'sir qilmaydi, xitoy tilida esa urg'u o'rniga tonallik ishlatiladi. Intonatsiya o'zbek tilida gapning sintaktik va semantik jihatlarini ifodalash uchun muhim bo'lsa, xitoy tilida intonatsiya gapning hissiy holatiga ta'sir qiladi. O'zbek tilida bo'g'in ochiq yoki yopiq bo'lishi mumkin, xitoy tilida esa asosan ochiq bo'g'inlar ustuvor. Xitoy tilida tonallik ma'noni belgilovchi asosiy omil hisoblanadi, o'zbek tilida esa bunday hodisa kuzatilmaydi. Nutq ohanglari o'zbek tilida semantik va pragmatik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lsa, xitoy tilida ular so'z ma'nosini tubdan o'zgartirish xususiyatiga ega.

Xulosa. O'zbek va xitoy tillari segment va supersegment elementlari jihatidan sezilarli farqlarga ega. O'zbek tilida urg'u va intonatsiya muhim rol o'ynasa, xitoy tilida esa tonallik asosiy element hisoblanadi. Segment jihatdan esa o'zbek tilida undosh tovushlar ko'p bo'lsa, xitoy tilida bo'g'in va unlilar ustuvorlik qiladi. Ushbu farqlar ikki tilni o'rganishda va taqqoslashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, ushbu farqlar fonetik va fonologik tadqiqotlar uchun ham katta ahamiyatga ega bo'lib, o'zbek va xitoy tillari o'rtasidagi fonetik tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zaruriyatini ko'rsatadi. Kelgusida ushbu mavzuda batafsil tadqiqotlar olib borish orqali ikki tilning tovush tizimi, urg'u va intonatsiya tizimidagi o'xshash va farqli jihatlarini chuqurroq o'rganish mumkin. Bu esa nafaqat tilshunoslar, balki til o'rganuvchilar uchun ham foydali bo'ladi.

Bundan tashqari, ushbu mavzu bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar til o'rgatuvchi dasturlar, tarjima tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi ovoqli yordamchilarning sifatini oshirishda ham qo'l keladi. Har ikki tilning fonetik va fonologik tizimini chuqur o'rganish orqali turli tillarning fonetik xususiyatlariga moslashgan avtomatik ovoqli tarjima vositalari va til o'rgatuvchi dasturlar ishlab chiqilishi mumkin.

Shu sababli, o'zbek va xitoy tillarining segment va supersegment elementlari bo'yicha olib boriladigan ilmiy izlanishlar nafaqat akademik nuqtai nazardan, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotlar kelajakda tilshunoslik, tarjima ilmi va texnologiyalar sohasida yangi yutuqlarga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Xudoyberganova, D. (2019). O'zbek tilining fonetik tizimi. Toshkent: Fan.
2. Li, W. (2020). Chinese Phonetics and Phonology. Beijing: Peking University Press.
3. Qosimov, B. (2018). Tilshunoslik asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
4. Zhang, Y. (2021). The Role of Tone in Mandarin Chinese. Shanghai: Language Research Institute.
5. Karimov, A. (2022). O'zbek va Xitoy tillarining fonologik xususiyatlari. Toshkent: Sharq nashriyoti.
6. Chao, Y. R. (1968). A Grammar of Spoken Chinese. Berkeley: University of California Press.
7. Bekmurodov, I. (2017). O'zbek tilshunosligi: Nazariy va amaliy masalalar. Toshkent: Universitet nashriyoti.
8. Duanmu, S. (2007). The Phonology of Standard Chinese. Oxford: Oxford University Press.
9. Xu, Y. (2013). Prosody in Mandarin Chinese: A Phonetic Perspective. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Norman, J. (1988). Chinese. Cambridge: Cambridge University Press.